

Abstract: *The article examines the relationship between philosophy and religion and attempts to critically distinguish their subject matter based on the views of some of the most prominent representatives of philosophy and theology in the 20th century.*

Keywords: *God, being, existent, essence, value*

Още от самото си възникване философията превръща религията в една от своите основни теми. Въпросите, на които се опитва да отговори философията – за произхода на света, за мястото на човека в него, за възможностите и границите на познанието, – същевременно са теми и на религиозното мислене. Поради това в продължение на цялата си история философията се е нуждала от критическо разграничаване от религията.

Религията предхожда философията и явно има свои собствени корени. Тя по-скоро е „другостта“ по отношение на философията, доколкото се занимава с реалност, надхвърляща границите и възможностите на човешкия разум. Това проличава особено ясно в епохата на ранното християнство, което не е имало нужда от философски доказателства. Известната максима на Тертулиан *Credo, quia absurdum* (Вярвам, защото е абсурдно!) изразява окончателното отхвърляне на научно-рационалистичния подход на Античността. По-нататъшната история на християнството ни пре-

* **Милен Маринов** – доцент, доктор, катедра „Философски науки“, Философски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: m.marinov@ts.uni-vt.bg

доставя достатъчно примери за това как религията се е отнасяла към философията като към своя противоположност. Независимо от произхода си обаче, религията се проявява като човешко събитие, като форма на човешко съществуване.

Религиозният опит е свързан с човешкото саморазбиране и разбирането за битието. Хората се опитват да разберат себе си и своята вяра в Бог, задавайки си въпроса: *Какво означава моето вярване?* Освен това, религията се изразява в човешкия език, формите и категориите на човешкото мислене. Това обяснява факта, че тя се изменя заедно с историческите промени в разбирането за човека и битието. Религията има своя човешка история, въпреки че Бог, като източник на религиозното разбиране, е неизменен и пребивава над историята.

От древността религията¹ се е възприемала като „връзка“ между човека и Бога или сферата на божественото. Това определение е можело да се тълкува по най-различни начини, но основните понятия – *Бог, човек и връзка* – остават непроменени. Стигаме до въпроса за Бог като принцип на религията, за човека като носител на религията и за връзката между човека и Бога като съставляща основата на единството, наречено религия. Философското разглеждане на тези въпроси се отличава от догматичните построения на традиционната религия. Философията изхожда единствено от природата на човешкото съществуване, без да се опира на откровението.

Във времената на ранното християнство апологетите от II–III век поставят въпроса за съществуването на Бога. Този въпрос предполага разбиране за това „какво“ е Той и какво представлява реалността, като обосновава възможността на разума да търси отговори на тези въпроси. В средновековната схоластика философското изследване на Бога се нарича естествена теология и се разглежда като противоположност на теологията на откровението. Обосноваването на възможността за естествена теология в средновековната мисъл се е основавало на откъс от Посланието

¹ Религия – от лат. ligo/ligare – *свързвам, обвързвам, съединявам* и re – *отново*; вяра в или почитане на божественото/святото.

на апостол Павел към римляните – „знаеш Неговата воля, и разсъждаваш между различни мнения, понеже се учиш от закона“ (2: 18). Според този откъс човек се е оказал способен да достигне до религиозната истина, използвайки естествените сили на своето дискурсивно (основано на логически разсъждения и умозакljučения) мислене.

Монотеистичната представа за Бога е основата на юдео-християнската традиция. Бог се възприема като безкраен и неограничен, но всяко позитивно изказване, което се опитва да Го опише, по някакъв начин Го ограничава. Както твърди видният протестантски теолог на XX век Паул Тилих, ние можем само да кажем, че Бог съществува и всяко определение за Него го поставя наравно с другите същества. Битието на Бог е *битието само по себе си* (Being-itself). Той „превъзхожда безкрайно много всяко крайно битие“ (Tillich 1952: 172). Бог не зависи от нищо в реалността, освен от самия себе си. Това Го отличава от света, в който нещата не съществуват сами по себе си и същността и съществуването се разграничават. В Бог същността и съществуването съвпадат. Безкрайната пълнота и съвършенство на Неговото битие са безусловни. Можем да кажем, че Бог е абсолютно онтологично независим.

Всяка теистична концепция за Бог включва ясни и конкретни рационални понятия и определения като *дух, разум, благо, воля, всемогъщество* и т.п. Но тези рационални определения не могат да изчерпят същността на божеството. Рационалното е само един от аспектите или един от изразите на нещо, което по същество е неизразимо и непостижимо в понятия. Религиозният опит се състои в непосредственото преживяване на срещата с Бог и усещането за пълнотата на Неговото присъствие. Именно това преживяване съставлява своеобразието на религията – състояние на съпричастност и съприкосновение с безкрайното.

В своята творба „Речи за религията“ немският философ и теолог Фридрих Шлайермахер се обръща към „образованите хора, презиращи религията“. След епохата на Просвещението, която разрушава много от религиозните доктрини, образованите

му съвременници считат религията за излишна. За тях човешкият живот е изпълнен с художествено творчество, морални действия, а религията с нейното непряко чувство за „святост“ остава изключително достояние на обикновения народ. В своите речи Шлайермахер не се опитва „да учи“ никого на религия, а по-скоро иска да покаже на съвременниците си, че не разбират „презрения“ от тях религиозен свят. Религията не се вмести в нито една от установените сфери на общественото съзнание. Тя не може да бъде наука и да обяснява законите на Вселената, както прави метафизиката. Нито пък може да бъде морал, защото има собствена предметна област, независима и изначална. В своето определение за религия Шлайермахер посочва два ключови елемента: *отношението към безкрайното* и *елемента на чувството*: „...религиозният размисъл е непосредствено съзнание, че всичко крайно съществува само в безкрайното и чрез него; всичко временно – във вечното и чрез него. Да търсиш и да намираш това вечно и безкрайно във всичко, което живее и се движи, във всяко нарастване и изменение, във всяко действие и страдание, и да имаш и познаваш в непосредственото чувство самия живот като такова битие в безкрайното и вечното – ето това е религията“ (Шлайермахер 1994: 61).

Религията се стреми да разбере всеобщото единство на съществуващото чрез непосредствено съзерцание и чувство. Същността на религията се постига посредством личен опит, а не чрез рационални аргументи. Ние не просто осъзнаваме съществуването на Безкрайното, а преживяваме собственото си съществуване и съществуването на всичко останало в съпричастност с Безкрайното. Религията е *чувство и вкус към безкрайното*. Тази жива връзка с безкрайното е изначална предразположеност у човека. Шлайермахер е убеден, че религиозното чувство живее във всеки и трябва просто да бъде пробудено. Понятието за чувството или чувстването като основен елемент на религията предизвиква редица спорове. Шлайермахер е обвиняван в това, че превръща религията в поток от субективни преживявания. В чувството няма разделение между Аз и не-Аз, на субект и обект,

на воля и познание. Всеки акт на живота в своята обща и първична форма представлява такова единство на *битие за себе си* и *битие в цялост*.

Немският протестантски богослов и философ на религията Рудолф Ото предприема задълбочено феноменологично изследване на религиозния опит, разкривайки някои *иррационални* или *свръхрационални* аспекти в природата на божественото. В своята книга „Святото“ Ото разглежда религиозния опит като среща със свещеното и се стреми да открие общ елемент, присъщ на всички религии. Той подчертава, че същността на религията не се заключава в ясно определените догматични твърдения за Бог и в свеждането на учението за Бога до етиката – всички тези опити показват, че теизмът може да бъде рационално оправдан. В своята философия на религията Ото не отхвърля рационалността на религиозната гледна точка, а по-скоро предлага едно разумно признание за срещата с реалност, която по своята природа е *свръхрационална*. В основата на религията според него е преживяването на *святото* или *нуминозното* (от. лат. *numen* – *божество*, *божествено*; неподдаващата се на рационално обяснение страна на божественото). Този религиозен опит не може да бъде описан пряко, а само по косвен път, когато природата на нуминозното се отразява в ума чрез чувството, което Ото нарича *mysterium tremendum* – усещане за *потресаваща тайна*. Това е безмълвно и необяснимо покорство, усещане за присъствието на нещо, което се оказва неизразима мистерия, стояща над всичко. Според Ото в преживяването на святото могат да се открият няколко съставни елемента: първият е *усещането за тварност* – усещане за зависимост, за собствената нищожност пред величието на недостижимото божество; вторият елемент е усещането на *благоговееен страх* – усещане за собственото безсилие пред лицето на всепоглъщащото могъщество. Тук божеството се възприема с цялото негово превъзходство и абсолют, така че крайният аз осъзнава: *аз съм нищо, Ти си всичко*. Това не е просто осъзнаване на причинната връзка между *Бог-Творец* и *мен-човека*, а приемане на абсолютното превъзходство на силата извън и над мен. Ото също така

акцентира върху енергията и настойчивостта, с която *живият Бог* се проявява като сила, нямаща предел и покой, действаща и активна, противопоставен на философския Бог на рационалните спекулации. Святото се разкрива като нещо *абсолютно различно*, непостижимо, тайнствено и необяснимо, предизвикващо у човека пълно недоумение и изумление. Това води до вцепенение пред съвършено различното. Освен благоговейния страх в преживяването на святото се включва също и елементът на очарование, една особена притегателна сила. Тези две качества – плашещото и очароващото, създават странно хармонично единство на противоположности. Божественото може да се яви в съзнанието като обект на страх и ужас и в същото време да привлече с неустойимо обаяние. Тайнството завладява човека, той усеща нещо, което го запленива и му носи несравнимо блаженство. Проявявайки се в най-различни форми, това очарование се оказва мощна движеща сила, подтикваща ни към идеала, познат само на религията. В религиозния опит се проявява постоянна амбивалентност между привличането и отблъскването – влечението към святото и желанието да го избегнем. От гледна точка на човека святото е нещо напълно различно, но същевременно е и център на нашето съществуване.

Външната проява на *святото* е свързана с историческото развитие на религията. Религията съществува в рамките на историята, преминавайки през различни етапи: изначалната предразположеност към възприемане на святото се обновява и развива в човешкото съзнание; значимите моменти в историята се признават за *проява на святото*; общуването със святото става посредством знанията, чувствата и волята. Така в религията рационалното и ирационалното се преплитат в най-тесен смисъл.

През втората половина на XX век класическата представа за Бог като най-висша същност, трансцендентна и отвъдна, абсолютът или основата на цялото битие, изпада в дълбока криза. Особен принос за това има немският философ екзистенциалист Мартин Хайдегер, който преразглежда отношенията между понятията *битие* и *Бог*, както и връзката между *философията* и

теологията. Изследвайки историята на европейската метафизика, той стига до извода, че синтезът на философията на Платон и Аристотел с християнските идеи, който до голяма степен определя философските въпроси в миналото, води до *забравата на битието* и до превръщане на Бог в метафизична абстракция. В теологичния контекст Бог се възприема като върховно същество, което е причина за всичко съществуващо. Философията се съгласява с тези формулировки. По този начин истината за битието става самоочевидна и недостатъчно обмислена, особено когато през Новото време върховното същество се определя като абсолютен, като безусловна реалност.

Хайдегер счита, че Бог и битие не са тъждествени, затова въпросът не е за битието на Бога, а по-скоро за Неговото проявление. В днешно време човек не може сериозно да постави въпроса за съществуването на Бог, ако не осмисли пътя, водещ го до единственото измерение, в което този въпрос може да бъде поставен – измерението на свещеното. Още в своите ранни творби Хайдегер отбелязва, че в основата на християнското разбиране за човека лежи много по-дълбок екзистенциален опит, отколкото този, който представя метафизиката, превърнала християнството в християнска философия² и теология. В резултат на постоянното смесване на тези науки техните принципни различия са били забравени. В своята лекция „Феноменология и теология“ Хайдегер подчертава, че само ако се разбере абсолютната разлика между теологията като позитивна наука за биващото³ (съществуващото, нем. *Seiendes*) и философията като наука за битието (съществуването, нем. *Sein*), може да се постави въпросът за тяхната взаимовръзка. Теологията е наука за вярата и за съдържанието на вярата,

² Ето защо за Хайдегер „християнската философия – това е дървено желязо“ (Heidegger 1970: 32).

³ Биващо – многообразното, в което битието е тъждественото. „Битието се отличава от биващото точно както истината се отличава от истинното, действителността – от действителното, реалността – от реалното. Има много истинни неща, но в тази множественост истината е една и съща“ (Гартман 2003: 146).

т.е. за Откровението. Това е наука, която е породена и оправдана от самата вяра.

Системата от понятия, свойствени на теологията, може да бъде създадена само от нея. Теологията не бива да се опитва да разширява и обосновава вярата чрез знания, придобити от други науки. По същия начин философията не бива да търси в твърденията си за Бог отговори на въпроса за същността на битието. В противен случай битието губи възможността да бъде философски проблем, а Бог се превръща в абсолютна, *върховна ценност*.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Библия или Свещеното писание на Стария и Новия завет. United Bible Societies, 1991. // Bibliya ili Sveshtenoto pisanie na Staria i Novia zavet. United Bible Societies, 1991.

Гартман, Н. 2003. *К основоположению онтологии*. Пер. с нем. Ю. В. Медведева / Санкт-Петербург: Наука. // Gartman, N. 2003. *K osnovopolozheniyu ontologii*. Per. s nem. Yu.V. Medvedeva / Sankt-Peterburg: Nauka.

Отто, Р. 2008. *Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным*. Санкт-Петербург: СПбГУ. // Otto, R. 2008. *Svyashthennoe. Ob irratsionalnom v idee bozhestvennogo i ego sootnoshenii s ratsionalnym*. Sankt-Peterburg: SPbGU.

Шлейермахер, Ф. 1994. *Речи о религии к образованным людям ее презиращим. Монологи*. Пер. с нем. и пред. С.Л. Франка / Санкт-Петербург: АО Алетейя. // Shleyermaher, F. 1994. *Rechi o religii k obrazovannm lyudyam ee prezirayushtim. Monologi*. Per. s nem. i pred. S.L. Franka / Sankt-Peterburg: AO Aleteyya.

Heidegger, M. 1970. *Phänomenologie und Theologie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman.

Tillich, P. 1952. *The Courage to Be*. New Heaven: Yale University Press.